

spirala estetske katarze

bojan jovanović

Nakon svih ovdašnjih razgovora o kiču vodenih tokom poslednjih dvadeset godina i sve obilniju domaću produkciju kiča stiže se utisak o ritualnom karakteru ovih razgovora koji su zadovoljavajući trenutnu ili periodičnu potrebu za kritikom kiča posredno omogućavali njegov dalji i sve »Bolji život«. I što je govor bivao oštrij, kič je sve slobodnije prolazio. Sedamdesetih godina, kada je Zoran Gluščević i započeo da piše svoju knjigu, vodeni su učestali razgovori i sudjenja kiču upravo u vreme kada se on počinje etablirati. Autor knjige »Život u ružičastom«, jedan je od retkih, do sada i jedini, koji je nastavio da se kontinuirano bavi ovom temom i piše eseje o kiču u okviru svog šire zamišljenog projekta, delimično realizovanog i pomenutim delom. Delimično, jer je knjiga objavljena krajem prošle 1990. godine u izdanju beogradske »Prosvete« zamišljena sa odgovarajućim ilustrovanim materijalom, fotosima kič-predmeta propraćenih i odgovarajućim autorovim analizama. Nažalost, u okolnostima materijalne oskudice i ispoljenog nerazumevanja za materijalnu pomoć, knjiga je objavljena bez planiranih ilustracija. Prezentovani tokom marta u galeriji Doma kulture »Studentski grad« autorском izložbom »Umetnost kiča« fotosi kič predmeta su, na izvestan način, upotpunili sliku o rezultatima Gluščevićevog višegodišnjeg istraživanja fenomena kiča.

Polazeći od estetičke definicije kiča, Gluščević nastoji da sagleda njegovu kompleksnu psihološku, socijalnu, kulturološku i ideološku dimenziju. Kič nije samo lažna umetnost koja iz neznanja ili neukusa se doživljava kao prava, već i svojevrsan vid manipulacije vrednostima iz kojih mogu stajati inženjeri ljudskih duša. Ovaj plan manipulacije autentičnim vrednostima omogućuje sagledavanje kiča kao estetskog privida u širem polju kulture. Prividnim umetničkim tvorevinama nastoje se zadovoljiti potrebe za estetskim, lepim i dopadljivim. I upravo u tom prostoru u kome bi trebalo da se potvrđuje čovekov kreativno umetničko biće započinje priča o čovekovoj sklonosti kiču koja se dramatično odvija kroz proces njegovog otuđenja i tragično završava totalitarizmom kao nemogućnosti slobodnog određenja prema kiču.

U ravni suptilnog estetskog dijagnostiranja a otkriva se antropološka situacija u kojoj se kič pokazuje prvenstveno kao afinitet pojedinca slobodno opredeljenog za konzumiranje neautentičnih, diletanstskih i neukih tvorevina. Iskrenost emocija nepogrešivo vode u patetiku kao predvorja laži. Iskazujući slabost prema dopadljivom, prijatnom, prenaplašenom dekorativnosti, konzument kiča se, u stvari, dobrovoljno odriče slo-

bode za simbolička i autentične umetnička dela. U toj vrsti slobodnog prihvatanja i podčinjavanja kiču, otkrivamo polugu koja u određenim okolnostima postaje presudna za pretvaranje benignog kiča u maligni totalitarni sistem. Tu metamorfozu kiča prepoznajemo u trenutku kada kič od slobode i prava na privatno konzumiranje postaje kriterijum javnog ponašanja i prisilnog nametanja drugima. Navikavanjem na kič i podčinjavanje njegovoj produkciji, uspostavlja se njegova vlast nad pojedincem i smanjuje sposobnost kritičkog reagovanja i distanciranja od dominantne ikonografije. Estetsko osiromašenje i metastaza kiča indikator je opasnosti od ozbiljnijih oblika manipulacije i jednomne represije. Netrpeljivost prema autentičnoj umetnosti, odsustvo ironije, humora i kritičnosti prema kiču, glavne pobornike nalazi u neautentičnim i nekreativnim ličnostima sklonim stereotipnom i šablonskom ponašanju i mišljenju. Neostvarivi bez autoritarnih pojedinca spremnih da se bespogovorno podrede autoritetu kiča, totalitarni sistemi u kiču nalaze efikasno sredstvo svoje propagande i ideološke i političke manipulacije. Slobodna i neumerena produkcija i konzumacija kiča pokazala se u našim uslovima vrlo efikasnim sredstvom anestezije kritičke svesti i funkciji modela meke represije jednopartijskog socijalističkog sistema. Neumerenost kiča upućivala je na dublje poremećaje našeg ne samo estetskog, već i kulturnog i društvenog bića.

Kič je u našim uslovima dobio poseban legitimitet, jer je postao deo folklor, deo tzv. narodne novokomponovane umetnosti i metastazirao u sve oblasti javnog i privatnog života. Pokazujući u svakoj od oblasti svoje posebno lice, kič se u najširoj ravni kulture iskazuje kao veoma kompleksna pojava nesvodljiva na jedan zajednički imenitelj. Knjiga Zorana Gluščevića »Život u ružičastom« pokazuju tu kompleksnost kiča, sveobuhvatnost njegovog ispoljavanja i neotpornost, odsustvo imuniteta od kiča u svim oblastima društvenog i kulturnog života. Smatrajući da je kič laž koja se manipulacijom želi dopasti, posmatra kič u širem kontekstu i Gluščević, otkriva razne mehanizme manipulacije u fenomenima kulture. Analiza brojnih primera se nudi čitaocu ove knjige kao svojevrsna antologija svakidašnjeg kiča. Za predmet svojih analiza autor uzima primere iz uobičajene književne produkcije, ali i primere tzv. »divlje književnosti« (novinske čitulje, i novokomponovane narodne pesme), ali se u ovom kontekstu razmatra i reklama, estrada, novi običaji, savremena arhitektura, spomenička arhitektura, pojava novih nekropola kao i struktura TV medija, slikarstvo, muzika, nauka, moral politika i ideologija. Kritičko razmatranje pojedinih pojava kiča dovodi do suštinskog uvida u širu kultur-

nu, društvenu i političku realnost koja ih proizvodi i omogućuje.

Nastojeći da adekvatno sagleda mehanizam manipulacije u produkciji i recepciji kiča, autor »Života u ružičastom« ukazuje na značaj neistinitih osećanja i emocionalne izveštačenosti za razumevanje suštine kiča. Uživajući u ulozu i pozici svojstvenoj određenoj emociji, pojedinac podleže narcisoidnoj stereotipiji divljenja sebi, ali i podvajanja sebe na deo koji pati ili se raduje i na deo koji uživa u tom osećanju. Karakteristična za domen umetničkog i estetskog, dimenzija čulnosti je u kiču svedena na prijatno i površno zadovoljstvo. Redukovanje kreativnog i autentičnog otvara prostor za konzumiranje surogata, pretrpavanje i kombinaciju predmeta radi njihove nove i neadekvatne uloge. Sužavajući mogućnost kritičkog odnosa prema kiču njegovi poklonici ispoljavaju neumerenu glad za predmetima. Nastojeći da ispune prazninu u sebi oni »guranjem« objekata zadovoljavaju i svoju nesvesnu potrebu za uspostavljanjem kontrole i vlasti nad realnošću. Podležući potrebi da brzo i jeftino utole glad za predmetima, otuđeni, osujećeni, frustrirani i nerealizovani pojedinci se potvrđuju kao pasivni primaoci koji dobrovoljno pristaju na potčinjenost i manipulaciju vrednostima. Obmanjivanje započinje stvaranjem lažnih potreba i navika da se iznude izbor smatra sopstvenim, pa je zato i manipulacija vrednostima najefektnija sa pojedincima psihološki pripremljenim i pridobijenim za manipulaciju. Konzument kiča daje društveni i statusni legitimitet supstitutima koji osiromašuju i redukuju njegovu perceptivnu mogućnost udaljavajući ga od realnosti i istine o njoj.

Otkrivajući i demaskirajući oblike ove manipulacije u široj kulturnoj i društvenoj ravni, Zoran Gluščević je ukazao na realnost našeg svakidašnjeg kiča. Implicitna kritika sistema i ideologije koja ga je uslovlila, otvara ovu knjigu i ka jednoj drugoj realnosti određenoj našom svesti o kiču koja nesumnjivo može doprijeti smanjenju manipulacije i uspostavljanju jednog drugačijeg odnosa prema obimnoj produkciji lažnih vrednosti. Za razliku od uvodnog dela u kome autor na osnovu dosadašnjih rezultata poznatih istraživača (A. Mola, L. Gicca, H. Broha, D. Forflesa) uvodi čitaoca u fenomen kiča, završni deo knjige ne nudi očekivane eksplisitne zaključke, koje podrazumevaju slična dela. Knjiga se završava izborom citata o kiču koji na osnovu iznetih razmatranja sugeriraju čitaocuve samorazumevanje i samoznanje. Blagi didaktički ton ove knjige ima zato katarzični karakter uvođenja u estetsku samoanalizu koja predstavlja ishod promišljenog vođenja čitaoca spiralom do istine o pravoj realnosti kiča.

kič između nužnosti, nemoći i zlonamernosti

vojin matić

U ranijim vekovima postojala je samo dobra, manje dobra i rdava umetnost. Od nje su se odvajale primenjene umetnosti kojim su se krasili predmeti koji su prestajali da budu predmeti kulta i postajali upotrebnii, karikatura u baroku koja je služila potsmehu i svesnom odbacivanju ranije nedodirljivog, naivne umetnosti u XIX veku i drugih koje su se oslobadale konvencija koje su gušile zadovoljstvo ljubitelja, kanonizirajući veštinu majstora na račun umetničkog doživljaja. I pored sve očiglednijeg saznanja da su nastajali sve veći umetnici na tim raznim poljima i kulturama koje nisu robovale onim kano-

nima kojima se pokoravala »Prava« umetnost, njen se pojam održavao i održava do danas.

Zoran Gluščević je izbegao tu zamku. On napušta pokušaje nekih teoretičara koji pokušavaju da zarone u dubinu umetničkog i našu nešto obuhvatno za sve »dobre« umetnosti kao što se u antici govorilo o zlatnom preseku, čija bi pravila važila za sve što je umetničko. On govori o stilovima umetnosti koji poseduju sopstvenu estetiku izražene u zakonitostima koje otkrivaju mislioci oko kojih se skupljaju izvesni umetnici, identifikujući se s njima i tako stvarajući razvojni model kulture koji upotreb-

ljava kao neku vrstu koordinantnog sistema pomoću koga može da se, tako reći, izračuna šta je umetničko a šta nije. On kaže: »Jedan stil može prolazno ući u kategoriju kiča i iz nje izaći, a to znači, svako delo koje snažno ili vanindividualno izražava bitna svojstva stila kome pripada, a ne prelazi njegove okvire, mora deliti i negativnu a ne samo pozitivnu sudbinu stila.«

Ova rečenica dobro pretstavlja suštinu naučnog modela od koga Gluščevićeva ispitivanja polazi. Ali kao što kaže: »... istorijske i estetske epohe nisu jednoslojne već višeslojne, jer pored zvaničnog i društveno sankcionisa-

nog, t.j. prihvaćenog stila ili ukusa postojao je i postoji nepriznati ukus, recimo ukus mase, plebsa, grupe ili pojedinaca». Prema tome i ti ukusi mogu da se autentični iako se ne podudaraju sa onim koji vlada u to vreme. Ima umetnika i ponašanja koji se otkrivaju kao umetnički kao tek mnogo vremena kasnije.

U tom brižljivo pripremljenom okviru Gluščević definiše kič kao laž koje hoće da se dopadne. Ako ovu definiciju uporedimo sa njegovom diskusijom o poreklu kiča nastaje izvesna nedoumica. Ako je poreklo kiča neurotično, shizoidno ili na drugi način patološko onda stvaralac kiča nije slobodan u svojim zamislima ali može da nađe svoje ljubitelje među onima koji doživljavaju potrebe ili su slične strukture kao oni koji ih proizvode. Istraživanja umetnosti duševnih bolesnika su danas već mnogobrojna ali se i ta produkcija tretira kao specijalno područje umetnosti a ne kao kič. Ono je mnogo individualnije, nema potrebu za širom recepcijom nema želju da se dopadne, kao što kaže Gluščević, pošto se kod njih radi o manje ili više izraženom otuđenju od sebe i sveta odnosno u većem stepenu, autizmu. Pa ipak teorijski i praktično se pokazalo da je kod nekih pacijenata ta terapijski ili spontani put uspostavljanja objektivnog odnosa preko umetnosti, preko prevazilaženja autističke učaurenosti. U tim slučajevima tek se postepeno javlja želja za dopadanjem pa i pokazivanje drugima.

Ipak je nemoguće povući crtu između patoloških i normalnih odstupanja čoveka. Ta je granica više praktična nego teorijska. Mnogi umetnici prolaze kroz izvesna manje ili više izražena kriza, jedanput ili više puta u životu i one se javljaju kako kod najpoznatijih umetnika tako i slabih i takozvanih uobraženih umetnika. Laž koju podvlači Gluščević morala bi da se nalazi negde između neslobode patoloških stanja i inspiracije umetnika koji je u stanju da je izvede onako kako će naći recepciju ljubitelja svoga vremena ili onih koji će tek doći. Takve ljude nalazimo među mitomanima i hohštaplerima kod kojih se nastrane želje ne ispoljavaju samo u pričama, oni postaju sposobni i svoje priče da sagledaju povremeno u njihovoj neistinitosti ali su i u stanju da ih doteruju prema utisku sagovornika ili izvesnih ljubitelja. Čak se ne radi često ni o naučnoj dobiti nego o nekoj vrsti zadovoljstva u fascinaciji koje uspeju da izazovu i u tom uživaju. Za ljubitelje takvih kič stvari ne radi se o laži nego o potrebi za koja su spremni da se odreknu mnogo čega kao i drugi kolekcionari. Skupljačka potreba čoveka nastaje identifikacijom tokom vremena, tako da i među kolekcionarima ima takvih koji se osećaju privučeni najrazličitijim stvarima pa se i udružuju među sobom, bez obzira da li se radi o vrednim ili bezvrednim stvarima koje njima nešto znače i tako nastaju razne vrste ljubiteljskih vrednosti malo razumljive za ostali svet.

Ta osobina pseudologa retko se udaljava od striktno identifikacije i karakteristična da je sklon u izvesnim trenucima može do te mere da se uživi u svoju ulogu iako je u izvesnim tre-

nucima sposoban da sebe posmatra kritički. Osnovno je kod njih da svojim ponašanjem stvore aha efekt sa uzbuđenjem a novac do kogga pri tom dodu samo je sekundarna dobit, kako se to zove u psihoanalizi. Ovu potrebu vidimo i kod umetnika i kičeta. On je u okviru određenog stila ili kao njegovih rodonačelnika u potrošačkom društvu postao je legitiman kod umetnika dok se kičerima prebacuje.

Kič ponašanje prati i sve autoritativne režime pošto u njima nema sumnje što je dobro i lepo. Sam režim je dobar a sve što to dovodi u sumnju je zlo. Kraljevine i crkve među njima imaju posebno mesto. Kao u apolitističkim režimima šta je lepo i dobro određuju ideolozi odgovarajuće hijerarhije a kad je nešto van te tradicije to je prepušteno drugim institucijama u društvu, ukoliko u njemu postoji izvestan stepen građanske slobode. U absolutizmu nema druge umetnosti sem kiča.

Da bismo to razumeli potrebno je uzeti u obzir grupnu identifikaciju društvenih slojeva i relativni pritisak koji one međusobno vrše. U autoritativnim režimima vodeći sloj zahteva grupnu identifikaciju svih socijalnih slojeva pošto su vode ubedene da su u posebnu jedina moguće istine. Sve je jasno i neslojevito. Ne treba, međutim misliti da je kič — ponašanje koje nameću autoritativni režimi samo trpljeno od širokih narodnih masa, kako se to zove. Takav pritisak izaziva indukciju pojedinaca i psihičku prestrukturaciju prema onim kriterijima koji označavaju kič. On počinje mnogima zaista da se dopada i izaziva potrebu za posedovanjem takvih predmeta, njihovom podržavanju, pretrpavanju njima i sve ono što Gluščević izdvaja kao kič. U konservativno demokratskim režimima u kojima se stvara pravo na sopstvene stavove, pojedini društveni slojevi dolaze do diferenciranih pogleda na svet, ponašanje i umetnost sa nekom vrstom tolerancije takvih razrađenih sistema u drugim slojevima.

Mogli bismo da kažemo da je uravnotežen odnos između tolerancije novatorstva i potreba za očuvanjem grupnog identiteta oslanjajući se na tradiciju, nova formula za klasični zlatni presek koji nam nudi Gluščević, kao osnovno merilo vrednosti neke umetnosti i ponašanja u istorijskoj evoluciji društva. Kao što se neke socijalne grupe i pojedinci u novatorstvu vide zlo koje preta da dezorganizuje društvo tako druge u konservativizmu i vide put do učmalosti i propadanja. Možda tako treba shvatiti Gluščeviću konstataciju da se i kod Salvatora Dalia nalazi i tako nezvani visoki kič, pošto i jedan i drugo zastranjivanje mogu da predstavljaju kič a ne samo ono što prikazuje život u ružičastom, kako knjiga nosi naslov.

Bilo je vremena kad je narod sa oduševljenjem išao u redovima da vidi mikelandelovu pietu ili neki leonardov karton, što svi autoritativni režimi pokušavaju da postignu i postignuto je sa redovima koji čekaju da vide balsamiranog Lenjina i posle Staljina. U mašti ideologa to je postigao i socijalistički realizam koji se pokazao kao kič sa izvesnim izuzecima.

Verski i imperijalni kič koji se odupire odlasku u muzeje koji i samo postaju kičerski, izdvajajući objekte procenjene kao velike vrednosti od sredine u kojoj su bili, pokušavajući na taj način da ih prikaže kao apsolutno vredne izdvojene od svakodnevice, pretstavljaju naročiti fenomen. Strah od neke vrste obesvećenja uzora pri tom igra važnu ulogu. Njihovi uzori pokušavaju da sačuvaju neku vrstu uzbuđenja i magije koji su nekad imali. Ona treba da pruži ljudima sreću nezavisnu od prolaznosti života. I na tom putu međutim ove vrste umetnosti i kiča teško mogu da se otmu potrebe za veličanstvenošću, kao što to pokazuju freske kraljeva po našim manastirima koje ne mogu da se odreknu, kao monaške freske koje pretenduju samo da su svete a ne i lepi predmeti. Sem toga revitalizacijom vrednosti oduvek su se bavili majstori za primenjenu umetnost sa i votivni pokloni skupocenim okvirima koji su imale za cilj da očuvaju veru u čudotvornost sakralne umetnosti.

Kada je odnos ljubitelja prema osobama za koje se smatra da raspolazu takvim moćima, kao što su sveci i kraljevi, bili takvi da se u njih verovalo nisu mogli biti kič. Tada su ih umetnici prikazivali da divljenjem ili kritikom. On je to postao tek kad se prestalo verovati da kraljevo prisustvo donosi blagostanje a sveci leče od bolesti. Njih su danas zamenili razni čudotvorci u čije sposobnosti većina sumnja dok neki njihove slike još upotrebljavaju kao lekovi.

Ljubitelj u umetnoškom delu doživljava izvesnu kreativnu moć koja prati razvoj stila do njegovog gašenja. Ona se sastoji u rezonanci nesvesnih fantazama u psihi i stvara i srećno uzbuđenje naročito kod mladih kod kojih izaziva doživljaj da je vredno živeti. Kič samo podržava tehničke detalje koji takva osećanja izaziva ili sadističke nagomilava ma i autentične predmete koji ga izazivaju, isključujući sva nova otkrića koja se trude da pokažu i ono što je ostalo zanemareno ili ne postoji u starom stilu. Kič je izraz ubedenja da smo dostigli većnu istinu i lepotu i imamo pravo da prisilimo izvestan krug ljubitelja ili društvene slojeve da ne traže dalje, i to pokušavamo da postignemo neumetničkim, političkom manipulacijom ili tehničkim sredstvima.

Potreba za rešenjem izvesnih sukoba između idealnog i stvarnog u životu ljudi traži stalne odgovore za nezadovoljstva koje izaziva i svaki čovek ih očekuje od znanja, umetnosti, umenja. U tom traženju on se odružuje sa sličnima sebi. Stilovi umetnosti pokušavaju da se ograde od nelepog i među njima i kiča, i ne primećujući da izvesni slojevi u društvu tom nisu u stanju da prate ali imaju potrebu da napreduju u svojoj mogućnosti identifikacije i tako, prepušteni sami sebi, stvaraju svoje stilove koji nisu samo neuko podržavanje priznatog u umetnosti a među njima i kiča.

Zoran Gluščević je u svojim istraživanjima ponudio metod prepoznavanja pojave autentične kreativnosti i razlikovanje od lažnih i onda kad se javlja kod osoba koji su našle način da uobličie svoje fantazme na način koji je daleko od onih koji raspolazu majstorijom esnafskog znanja. □ □ □

zabrinjavajuća istorija prividnih vrednosti

sreto bošnjak

U jednoj obimnoj, višeslojnoj i mnogotruko zanimljivoj knjizi koja se ovih dana pojavila iz štampe, naš uvaženi pisac, esejista, estetičar i istraživač kulture i umetnosti, Zoran Gluščević, razložio je oblast kiča na preko stotinu tema, zapazanja, analogija, paralela, istorijskih digresija, negacija i afirmacija, kao deo sadržaja kulture i subkulture, ideologije i politike, umetnosti svakodnevnog života. Između života i smrti, stvarnosti i snova, duhovnog siromaštva i materijalnog bogatstva, političkih privilegija i naučnih nužnosti on je razlistao fenomen kiča u svom nje-

govom raznovrsju, oštro i nemilosrdno. Sam autor je konstatovao (a to je i naše mišljenje) da je velika šteta što knjiga nije ilustrovana, što je ostala bez reprodukcija koje bi makar približno dočarale predmet njegovih analiza i doprinele preciznijem sagledavanju njegovih sudova.

Pod pojmom kiča Gluščević podrazumeva deo ukupne stvarnosti našeg vremena (ili svih vremena) koji zadržuje i u neke od dubinskih slojeva društvenog bića, pa se knjiga čita kao aktuelna, živa, poučna i (veoma često) zabrinjavajuća istorija tiranija, ideoloških podvala, nasilja i zabluda, razgoličenja takozvanih velikih voda, harizmatičkih ličnosti, logora smrti, vašara, revolucija, knjiga, novina, televizije, samoupravljanja, filozofije, istorije, retorike, poezije. I likovna umetnost i arhitektura, investicije i bolnice, propaganda i automobilizam, sve je to na neki način dodirnutu, protumačeno i osvetljeno ovom knjigom.

Kič je Gluščević definisao kao privid vrednosti, a kič-čovek je rob težnje za pravim vrednostima koje ne prepoznaje. Zato se Gluščević i ne zadovoljava samo dijagnostikom već lu-